

szegeleti alig volt, kit mód nélkül való táborozásával el nem pusztított... az dicséretes emlékű Bocskai István fejedelmet teljes életében gyalázá, jó actáit rescindálá [érvénytelenítette], és akkor Isten áldásából szerzett békességet, ki alatt csak máris szegény nyomorult hazánk respirálván [fellelegezván], kedvesen kezdett vala az sok romlásból épülni és vérszemet venni, ki mihelt Báthory kezében akada, nagy hirtelen maga és országa romlásával fenekével felfordítá." Végül bölcsen a következőket tette hozzá: „*Qui amat periculum, in illo peribit.*” (Aki a veszedelmet szereti, abban vész el.)

1613. október 27-én felbérelt hajdúk ölték meg Váradon a Báthoryak utolsó erdélyi fejedelmét, aki nyugalom helyett zavarodott, forrongó belső viszonyokat, ellenségeskedést, rendezetlen külkapcsolatokat hagyott maga után. Holtteste tizenöt évig feküdt temetetlenül Nyírbátorban.

BETHLEN GÁBOR (IKTÁRI)

Marosillye, 1580. november 15. – Gyulafehérvár, 1629. november 15.

Bethlen Gábor neve elválaszthatatlanul összefonódik Erdély „aranykorával”. Személyében rendkívül tehetséges, sokoldalú, céltudatos reálpolitikus került a fejedelmi trónra, aki kortársaiban egyaránt keltett csodálatot és gyűlöletet. Erőt és nyugalmat sugárzó egyénisége volt, aki békét és jólétet teremtett országában. Külpolitikai vállalkozásai, ha nem is jártak nagy nyereséggel, jelentősen emelték Erdély nemzetközi tekintélyét.

Az életpálya kezdetén Bethlen Gábor Marosillyén, az atyai kúriában született 1580. november 15-én. Apja Bethlen Farkas, édesanyja a gyergyószárhegyi Lázár Druzsiána volt. Édesapja születése után nem sokkal meghalt, majd alig tízévesen édesanyját is elveszítette. Ekkor került székely nagybátyjához, Lázár Andrásához öccsével, Istvánnal együtt. Lázár András, a kemény, keveset beszélő, szigorú székely ember Csík-Gyergyó-Kászon szék alkirálybírája volt ebben az időben.

„Mogorva és vad nagybátyjuk, Lázár András főember nevelte őket fel, a székelyek szigorú fegyelmeiben, de kevésbé oktatta tudományokra” – írta a fejedelem gyermekkoráról udvari történetírója, Bojti Veres Gáspár. Testvére, az inkább békés, visszahúzódó természetű István majd csak akkor lép a nagypolitika színterére, amikor bátyja távozik az élők sorából. „Gábor viszont kora ifjúságától kezdve magasabbra né-

zett, ékesszóló, merész, magabiztos, semmit lehetetlennek nem tartó ifjú volt” – írja ugyancsak Bojti Veres. Az ifjú Bethlen teljesen a katonáskodásnak szentelte életét, és szolgálatkészségével, szerénységével igen hamar kitüntette magát Báthory Zsigmond udvarában, ahová 13 éves korában került apródként. Az első katonai próbát a tizenöt éves háború csatáiban állta ki. Ott volt Gyurgyevónál, Kornis Gáspár és Király Albert kiváló katonák mellett, és harcolt Borbély Györggyel a Maros menti várak visszavételénél. A háború végén Báthory András bíboros-fejedelelem mellé állt, részt vett a goroszlói ütközetben. Ekkoriban keveredett katonabarátságba Székely Mózzal, akinek hűséges fegyvertársa volt, vele távozott emigrációba az Oszmán Birodalomba, majd vele együtt tért vissza 1603-ban, hogy tiszavirág-életű fejedelemségét támogassa.

A következő esztendőben már Bocskai környezetében találjuk Bethlent. Állítólag ő volt az, aki az oszmánokhoz emigrált erdélyi nemesek nevében levélben kérte föl Bocskait, hogy álljon a mozgalom élére. Ezt a levelet fogta el Barbiano kassai főkapitány, és így robbant ki a Bocskai vezette Habsburg-ellenes mozgalom. E levél meglétére nincs bizonyíték, csak a történetírók emlékezete örökölte meg számunkra ezt az epizódot. Annyi mindenképpen bizonyos, hogy Bethlen komolyan támogatta Bocskai fejedelemségét. Az oszmán birodalombeli jó kapcsolatait kihasználva ő járta ki a fejedelmi ahdnámét Bocskainak, akitől hasznos szolgálatai viszonzásaképpen megkapta Vajdahunyd várát.

Bethlen 1605-ben vette feleségül Károlyi Zsuzsannát, a szatmári birtokos Károlyi László leányát. A menyasszony rokona volt Bocskai Istvánnak, akinek állítólag köze is volt a fiatalok megismerkedéséhez. Miközben a felkelés eseményei miatt Erdély forrongott, Bethlen, aki politikai-katonai ügyekben is érintett volt, nem tudott a kijelölt időpontban esküvőjére menni, ezért csak a másodszorra megbeszélt időben, augusztus végén házasodtak össze Kolozsváron. A menyegzőn Bocskai is részt vett. Bethlen jelentős partiumi javakat szerzett meg Zsuzsanna kezével, s így birtokosként is növekedett a tekintélye. A feljegyzések szerint két gyermekük született, István és Kata, akik azonban nagyon hamar meghaltak.

Károlyi Zsuzsanna szigorú kálvinista hitelvek szerint nevelkedett és eszerint élő, puritán asszony volt. Fennmaradt levelek azonban arról tanúskodnak, hogy Bethlennel kötött házassága szerelmi házasság volt. Bethlen még másfél évtized múltán is „Édes Susá”-nak, „szerelmes szívem”-nek szólította. Zsuzsanna gyöngéd, gondoskodó természetű és mindvégig megbízható társa volt a fejedelemnek, aki távollétében a fejedelmi udvar gazdálkodásának szervezését, a kisebb-nagyobb uradalmak ügyeinek intézését, olykor a kincstár elintézendő feladatait is rá tudta bízni. A fejedelemasszony puritán életvitele, egyre merevebb és szorongásra, mélabúra hajlamos személyisége azonban nem minden tekintetben illett a fejedelemhez, akiről az a hír járta, hogy szerette a muzsikát, a vendégséget, a táncmulatságokat és a jó bort is, de nem élt vele mértéktelenül. Azt is feljegyezték a források, hogy Bethlen nagyon kedvelte az ékszereket, a díszes, sokszínű öltözetet, és előszeretettel viselt ilyen ruhákat. Kortársai arról is beszéltek, hogy az emigrációban gyengéd szálak fűzték egy nándorfehérvári gazdag, olasz származású özvegyasszonyhoz, sőt a korban varázslatos szépségűnek mondott Báthory Annához is.

Házassága kezdetén rögtön elszólította őt hitvесе mellől a kötelesség, ugyanis Bocskai 1606-ban Jeremia Movilă moldvai vajda kérésére 6 ezer főnyi katonával Moldvába küldte az ottani parasztfelkelés lecsillapítására, majd a Vaskapuhoz rendelte az ott betört tatárok visszaverésére.

Bethlen Rákóczi Zsigmond trónra jutásakor ellenfelét, Báthory Gábort támogatta, ezért egy rövid időre börtönbe is került. Rákóczi ugyanis elfogta azokkal a titkos levelekkel a birtokában, amelyeket Báthory küldött az erdélyi főurak részére. Miután Rákóczi megenyhülve szabadon bocsátotta, 1607-ben egy ideig Ecseden élt Báthory Gábor szolgálatában. Amikor az erdélyi trónra segítette, még nem gondolta, hogy Erdélyt súlyos helyzetbe sodorja a Báthoryak dicső nevét viselő Gábor fejedelem. Báthory mellett ő maga is gyorsan nagy magasságokba jutott: tanácsos, az udvari hadak főkapitánya, Hunyad vármegye főispánja, Csík-Gyergyó-Kászón szék főkapitánya lett. Kitűnő oszmán birodalmi kapcsolatai miatt leginkább diplomáciai szolgálataira tartott igényt a fejedelem. Ő volt az, aki a Portán megszerezte Báthory Gábor számára a kinevezési okiratot, és 1609-ben a pozsonyi országgyűlésen is ő képviselte a fejedelmet.

Kettejük viszonya azonban az évek során egyre jobban megromlott. Már 1611-ben ellentétbe kerültek, amikor a fejedelem Bethlen intése ellenére kiprovokálta Forgách Zsigmond Erdély elleni támadását, vagy amikor Moldva és Havasalföld meghódítását határozta el. A Brassó melletti csata után Bethlen a következő sorokat írta Rhédey Ferenc váradi kapitányhoz: „...ne vesszessük el, uram, az hazát, mert ha elveszítjük, mi mást nehezen, avagy nem is találunk. Törődött és sokat búdosott emberek vagyunk, én Törökországra soha többször nem megyek, inkább akarok meghalni hazámban.” De reményei nem váltak valóra. Bethlennek 1612 szeptemberében ismét az Oszmán Birodalomba kellett menekülnie. Ennek közvetlen előzménye az volt, hogy Báthory II. Mátyással tervezett titkos szerződését, illetve magát a kapcsolatfelvételt Bethlen megírta a temesvári pasának. A levelet elfogták, s a fejedelemhez vitték. Bethlen élete ezt követően folyamatosan, veszélyben forgott, ugyanis Báthory részegen többször megfenyegette, sőt attól lehetett tartani, hogy mulatozása alkalmával felindulásában saját kezével végez vele. Bethlen úgy érezte, elég volt a személyét ért sértésekből, mint ahogy abból is, hogy Báthory egész Erdélyt veszélybe sodorja. Bethlen ugyanis a hagyományos „törökpárti” politikát követte, mert belátta, amit Erdély addigi története is példázott, hogy egyedül nem szabadulhatnak meg a szultán fennhatóságától. Lehet ugyan a Portával szembehelyezkedni, de annak általában súlyos következményei vannak.

1612 novemberében Báthory fejedelem az országgyűlésen hűtlenségi perben fej- és jószágvesztésre íteltette Bethlent, aki azonban ekkor már messze járt, és nagy terveket forgatott a fejében. Temesvárt, Budát, Drinápolyt útba ejtve Konstantinápolyba ment. Jól ismerte az Oszmán Birodalom működési mechanizmusát, és tudta, hogy egy-egy terület kérdéseiben a helyi hatalmasságok véleménye döntő lehet a Portán, tehát először a közeli oszmán urakat kell megnyernie. Temesváron Zülfikár pasával tárgyalt, akinek különösen nagy befolyása volt az erdélyi ügyekben, Kanizsán pedig megbarátkozott Szkender pasával, aki a későbbiekben sok alkalommal fogja támogatni Bethlent. Majd a budai pasa jóindulatának megnyerését követően Nándorfehérváron is járt, míg végül Drinápoly után a fővárosba érkezett. Itt az őt támogató pa-

sák közbenjárásának köszönhetően az új nagyvezírt is megnyerte ügyének, és hamarosan a szultán elé kerülhetett kihallgatásra. Fennmaradt az a történet is Bethlenről, hogy állítólag amikor a szultán a városban lovagolt, igen bátran elkapta lovának kantárszárát, és így megállítva a menetet, ott helyben előadta kérését. Ez a történet ugyan kevésbé hihető, de mindenesetre hamar elérte, hogy a Porta a régi fejedelem, Báthory Gábor lemondatását rendelje el, és helyébe őt jelölje ki. Báthory Gábor későn érkező követe már nem tudott mit tenni ura érdekében, a szultáni döntés végleges volt.

Bethlen portai fellépése, bár talán furcsának tűnhet mai szemmel megítélve, Erdély története szempontjából nagyon is üdvösnek mondható. Ugyanis a folyamatos belső zűrzavar, Báthory Gábor Habsburgokhoz közeledő politikája a kortársak megítélése szerint azzal a veszéllyel fenyegetett, hogy válaszul Erdélyt teljes egészében beolvasztják az Oszmán Birodalomba, így megszűnik az önálló fejedelemség. A Báthory által üldözött szászok között pedig sérelmeik miatt fölmerült az az elképzelés, hogy Erdélyt nemzetek szerint felosztva, külön-külön vajdaságokat hozzanak létre, és így éljenek tovább. Ez a gondolat is az államiség elvesztéséhez és a szomszédos román vajdaságokhoz hasonló állapot kialakulásához vezethetett volna. Báthory uralkodása tehát sok szempontból a szétesés felé ható erőket mozgósította, és Bethlen önjelöltként való fellépése ilyen értelemben a fejedelemséget mint önálló államalakulatot mentette meg. Bethlen ekkor is határozott és céltudatos volt, mellesleges szempontok nem zavarták, megvolt az egészséges önbizalma is, és úgy gondolta, jobb fejedelme lesz Erdélynek, mint Báthory Gábor. Ő volt az, aki támogatta a fejedelemség megszerzésében Székely Mózes, Bocskai Istvánt, Báthoryt, most azonban elérkezett az idő, hogy tapasztalatait Erdély javára hasznosítsa, és ő megragadta a pillanatot.

1613 májusában kapta meg I. Ahmed szultántól a fejedelmi felhatalmazást és mellé az annak nyomatékot adó oszmán hadakat, hogy támogatásukkal vonuljon be Erdélybe. Bethlen Gábor 1613 őszén tért haza, és vele Szkender pasa szerdár, Sahin Giráj tatár kán és Magyaroglu Ali szilisztrai pasa irányítása alatt közel 80 ezer főnyi oszmán-tatár haderő érkezett, kiegészülve moldvai és havasalföldi csapatokkal. A hadak Torda környékén táboroztak le, és Szkender pasa összehívta a

fejedelmválasztó országgyűlést Kolozsvárra. Csak azt kérte, hogy Báthory fejedelmet tegyék le, egyebekben megengedte a rendeknek a szabad fejedelmválasztást.

Még mielőtt erre sor került volna, Bethlen nagyvonalú gesztust gyakorolt az összeparancsolt rendek felé: arra kérte őket, hogy oldják föl a fejére 1612-ben kimondott proskripciót, azaz fej- és jószágvesztési ítéletet, majd kivonult a teremből, ezzel is jelezve, hogy tiszteletben tartja a törvényt, és tudja, a feloldozás előtt nincs joga jelen lenni. Miután ezt megkapta, visszatért. A rendek – igaz, nem sok eséllyel – másik jelöltet is állítottak Szilvásy Boldizsár személyében, de október 23-án – ahogy a kortárs Nagy Szabó Ferenc leírásából tudjuk – „féltekben libere eligálták”, azaz féltükben szabadon megválasztották az új fejedelmet. Tagadhatatlan, hogy Bethlen megválasztásában nagy szerepet játszottak az Erdélyben lévő oszmán hadak, valamint az is, hogy kitartó, cél tudatos diplomáciai munkával, módszeresen készítette elő fejedelemségét. Egész eddigi politikai és katonai pályafutása, kiérlelt, bölcs személyisége azonban azt vetítette előre a kortársak nagy részének szemében is, hogy nagyszerű államférfi válik belőle, aki hazájának hasznára cselekszik majd. Az oszmán hadakat amilyen gyorsan csak tudta, hazaküldte, támogató jelenlétükért nem mentegetőzött sem ekkor, sem később. Tudta ő is, de Erdélyben már mindenki: az oszmánokkal szembe fordulni (egyelőre) lehetetlenség, az országot megtartani kötelesség.

A fejedelem megteremti hatalmát

Sokan ünnepelték Bethlen trónra jutását, és nagyra értékelték, hogy az országot megszabadította Báthory Gábor zsarnoki hatalmától, sokan viszont tartottak tőle. Erdélyben az évtizedek óta tartó „romlás, pusztulás, kegyetlenség és törvénytelenység után... jó napokat és csendes békességet” vártak és reméltek. Ennek ellenére a fejedelem kezdetben nem örvendett egyöntetű népszerűségnek az erdélyiek között. Ez abban is megmutatkozott, hogy minden eddiginél szigorúbb *conditiókkal* (feltételekkel) határozták meg fejedelmi hatalmának kerekeit. E *conditiók* lényegesebb pontjai szerint a fejedelem a fejedelmi tanács és a rendek jóváhagyása nélkül nem idegeníthetett el földet az or-

szág területéből, idegen államokkal nem léphetett kapcsolatba, és hozzáttették, hogy ha nem teljesítene minden feltételt, a rendeknek joguk van ellenállni. A későbbiekben majd látni fogjuk, hogy a szigorú megkötéseknek Bethlen nem tett eleget, és lépésről lépésre haladva elérte, hogy uralkodásának végére az államélet minden területén az ő kezében összpontosult a főhatalom. Mindezt olyan tehetséggel, kiváló egyensúlyozóképességgel és intelligenciával teremtette meg, amellyel csak születni lehet, de azt megtanulni nem.

Uralomra jutásakor a szászok szembenállása volt leginkább kézzelfogható, akik a fejedelmi hatalomtól eddig elszenvedett méltánytalanságok után tőle sem vártak túl sokat. Megtagadták az adófizetést, hiszen az udvari hadak még mindig elfoglalva tartották fővárosukat, Nagyszebent, és a fejedelmi udvar is itt rendezkedett be téli szállásra. A székelyek gyanakodva várták, mit tesz az új fejedelem, a hajdúk egy része meg egyenesen elpártolt tőle, és a bécsi udvar szolgálatába állt. Ahogy udvari történetírója, Bojti Veres Gáspár írta, Bethlen trónra kerülése után úgy gondolta, három dolgot kell feltétlenül megtennie: mindenekelőtt a „...győzhetetlen török császár tetszését köteles hálával megnyerni. Azután Mátyás császárnál, a keresztény világ uralkodójánál, akinek udvarában maró rágalomokkal halmozták el, tettéről és fejedelemségéről számot adni. Végül országa népének lelkét a békére és egyetértésre való törekvésével s a régebbi jogtalanságok teljes elfeledtetésével meggyőzve... megnyerni magának.” Valóban így is történt.

Miközben azonnal követeket küldött a Portára régi, jó kapcsolatai ápolására, ugyanúgy Bécsbe és Thurzó György nádorhoz, sőt Forgách Zsigmond kassai főkapitányhoz is, és tudatta velük kérését: az Erdélyhez tartozó Részeket ne háborgassák. Az 1614. évi linzi egyetemes gyűlésen, tehát a magyar-osztrák-cseh-morva rendek együttes gyűlésén egyértelműen kiderült, hogy a bécsi udvar Bethlen fejedelemségét nem fogadja el, ellene lázít, sőt Melchior Khlesl, II. Mátyás király mindenható bíboros-minisztere egyenesen háború indítását javasolta a fejedelem eltávolítására. Miután azonban a jelenlévők ezt elutasították, kénytelenek voltak megbékélni Bethlen hatalomra kerülésével. 1615-ben Nagyszombatban titkos megállapodást kötöttek a fejedelemmel, amelyben elismerték hatalmát, visszaadták Husztot és Kővárt, viszonzásképpen

Bethlen is elismerte, hogy Erdélyt a Habsburgok beleegyezésével birtokolja, és megfogadta, hogy az oszmánokon kívül minden más külső ellenséggel szemben támogatni fogja Bécset. Ezt a megegyezést azonban a bécsi udvar egyáltalán nem akarta betartani. Miközben a hajdúkat Bethlen ellen buzdították, egy ellenjelöltet is állítottak Homonnai Drugeth György személyében, akit a Portánál is beajánlottak.

Bethlent azonban nem lehetett ilyen egyszerű csellel kijátszani, hiszen ő portai kapcsolatai felhasználásával, ha nem is könnyedén, de rutinos manőverezőkésszességgel számolt le ellenfelével. Amikor Homonnai fegyveresen tört ellene, már a budai pasa segédcsapatai is Bethlen rendelkezésére álltak a győzelemhez. A Habsburg-udvar azonban tovább intrikált a Portán, beárulták a nagyszombati szerződést, hátha emiatt büntetésből leteszik őt a fejedelemségről. Annyit sikerült elérniük, hogy a Porta a Homonnai által – egyebek mellett – felajánlott két fontos határ menti várat, Lippát és Jenőt most Bethlentől is követelni kezdte. Bethlennek ugyan hihetetlenül ügyes lépésekkel egy ideig még sikerült húzni az időt, de végül is az oszmán fenyegetés nyomására 1616. június 12-én szabályos ostrommal kellett saját katonáitól – élükön Keresztesi Pál kapitánnyal – megvívni és oszmán fennhatóság alá adni Lippa várát. Lippa átadása nem volt könnyű döntés sem a fejedelem, sem az országgyűlés részéről, hiszen fontos átkelőhely és stratégiai pont volt, a hozzá tartozó öt kastéllyal és számtalan faluval. A rendek így indokolták határozatukat: „Az egy Lippa odaadásával hazánkat egészen utolsó veszedelemből, magunkat, feleségünket, gyermekünket meg kellett váltanunk.”

Ha Bethlen most meghal – írta életének nagyszerű ismerője, Péter Katalin – történelmünk legsötétebb alakjai között tartanánk számon. De szerencsére nem így történt, még közel másfél évtized adatott neki az uralkodásra. Ezzel a cselekedetével viszont sok vitára adott alkalmat már saját korában is. A Habsburg-udvarban és Magyarországon árulónak, az oszmánok szolgájának bélyegezték, de az erdélyiek között is sokan csak „mohamedán Gábor”-ként emlegették. Úgy tűnik, Bécsben megfélemedtek arról, hogy Homonnai személyében az udvar éppen azt a fejedelemjelöltet támogatta, aki Lippán kívül Jenő, Lugos és Karánsebes átadását és sokkal nagyobb éves adóösszeg megfizetését

ígérte a szultánnak. Bethlen a vár átadásával nemcsak saját fejedelemségét őrizte meg, hanem egy támadás és egy ebből kirobbanó hosszabb hadakozás veszélyét is elhárította.

Ezt követően határozottan, de nem esztelen kegyetlenséggel számolt le belső ellenfeivel, és a Habsburg-kormányzatnak hamar be kellett látnia, hogy egyre szilárduló hatalmával szemben nem tudnak mit tenni. 1617-ben kényszeredetten felújították a nagyszombati szerződést.

Eközben a fejedelem azonnal megkezdte hatalmának belső konszolidálását, a rendekkel való megbékülést. A szigort és a kedvezést olyan kitűnő arányérzékkel kombinálta, az engedményeket olyan kiváló diplomáciai érzékkel adta, hogy azok egyúttal hatalmának erősödését is szolgálták. Hosszas tárgyalások után visszaadta Szeben városát a szászoknak, kivonult onnan udvarával, de azoknak előbb hűségesküt kellett tenniük. Igaz, a fejedelem ezt követően sem volt igazán felhőtlen viszonyban a szászokkal, de mivel alapvető privilégiumaikat nem bántotta, így ha olykor lázadoztak is, nem jelentettek komoly gondot.

A székelység nehéz helyzetét már hosszú idő óta ismerhette a fejedelem. Egyrészt édesanyja családja révén maga is félig székely származású volt, másrészt a gyurgyevői csatát követő „véres farsangnak” és a székelyek tizenöt éves háborúbeli részvételének, Báthory Zsigmond alatti hányattatásainak is tanúja volt. Az elmúlt évtizedekben a székelyek között mindinkább az jött szokásba, hogy a katonáskodás kötelezettsége alól mentesíteni akarván magukat, a szabad közsékelyek közül egyre többen váltak jobbággyá, azaz egy gazdagabb székely nemes vagy vármegyebeli nemes szolgálatába szegődtek. Ennek oka az volt, hogy különösen a 17. század első felében igen súlyos mértékűt öltött a székelység elszegényedése, ezért sokan nem tudták beszerezni a fegyverzetet és felszerelést, ami a katonáskodó szabad jogállás alapfeltétele lett volna. A jobbágyszolgálatba szegődtek viszont sem katonáskodásra nem voltak kötelezve, sem pedig adót nem fizettek az államnak, nem úgy, ahogyan a jobbágyok általában. Mivel egyre csökkent a hadra fogható székely katonanépeség, Bethlennek – ha biztosítani akarta a maga számára a székely haderőt – meg kellett állítania ezt a folyamatot.

Élve fejedelmi jogával, 1614-ben a székelyek között katonai mustrát (szemlét) rendelt el, az itt elkészült lustrum (személyenkénti adatfelvé-

teli lista) 386 község lakosait sorolja föl. Ez a legrészletesebb adatfelvétel, amely a 17. századból megmaradt, ugyanis nemcsak a hadra fogható lakosságot, hanem a székely jobbágyokat is összeírták benne. Mind ez a fejedelem tájékoztatását szolgálta, hogy tisztán lássa, mennyi katonára számíthat szükség esetén. Ezt követően még 1614-ben megállapodást kötött a székelységgel, visszaadta régi szabadságjogaik egy részét, egyúttal szigorúan meghagyta, hogy a hadviselésre kötelezett szabad székelyek közül senki ne kösse le magát jobbágnak, és azt a nemest, aki székely jobbágyot fogad szolgálatába, sújtsák négyszáz forint büntetéssel, birtokait pedig dúlják föl. Mivel ennek ellenére sem szűnt meg a jobbágyosodási folyamat, Bethlen újabb rendelkezésében 1616-ban a székely jobbágyok megadóztatását rendelte el, ugyanúgy, ahogyan az országbeli többi jobbágy adózott. Ennek a rendelkezésnek sem sikerült maradéktalanul érvényt szerezni, hiszen legtöbbször maguk a székelyföldi nemesek titkolták el jobbágyaikat. A fejedelem uralkodása hátralévő részében is határozottan és kitartóan küzdött a szabad székelyek megmaradásáért és azáltal a minél nagyobb székely haderő megőrzéséért és fegyverben tartásáért.

Tette ezt abban az időben, amikor a székelység könnyűlovas harcmódora már elavultnak volt mondható, hiszen Európa hadszínterein a nehézfegyverzetű, löfegyverekkel is felszerelt zsoldos katonák aratták a győzelmeket. De Bethlen mellett hadjárataiban általában 5 ezer főnyi székely vörös darabont és lófő is szolgált. Haditaktikája és -stratégiája ugyanis mindig úgy használta föl a gyors székely lovasságot, hogy azok állandóan fárasztották, „csipkedték” az ellenséget, utánpótlását vágták el, vagy ügyes és ravasz cseleket alkalmazva segítették a fejedelem hadi vállalkozásait.

Mindezek mellett uralkodása kezdetén Bethlennek komoly gondot okoztak a hajdúk. Dóczy András szatmári hajdúkapitány megkísérelte a trónkövetelő Homonnai pártjára állítani a hajdúkat, vagy valamiképpen Habsburg-oldalra vinni őket. Bethlennek azonnal cselekednie kellett ez ügyben is. Még 1614-ben meghagyta Rhédey Ferenc váradi kapitánynak, hogy írássa össze a környékbeli hajdúkat, és hűségükért cserébe ígérjen meg nekik mindent, de leginkább pénzt és birtokot, valamint tudassa velük, hogy ha a magyar király szolgálatába állnának, akkor

sem szabad vallásgyakorlatuk, sem pedig Bocskaitól kapott szabadságuk nem maradhatna meg. 1616-ban a számukra kiadott oklevélben nyugtatta meg őket a fejedelem, hogy „szép szabadságaikat” és lakóhelyeiket megtartja. A hajdúk cserébe igaz hűségükről biztosították több alkalommal is az 1620-as években.

Vallási tolerancia Bethlen Gábor valláspolitikáját az „recepta religio”-k, azaz a bevett vallásfelekezetek jogainak tiszteletben tartása jellemezte. Az 1615. évi országgyűlés megkezdte a vallási kérdések rendezését is, amennyiben meghagyta, hogy „a hol melyik fél többen vagyon, az olyané legyen az templom”. Tehát ahol a római katolikusok voltak többségben, mint például Szilágysomlyón vagy Udvarhelyen, azoké legyen a templom, ahol azonban több templom is volt, ott a kisebb létszámú felekezet kapta meg az egyiket. Padovából jezsuita atyákat is hívott Erdélybe, hogy megfelelő irányításban részesüljenek az országában élő katolikusok. Támogatta a román lakosság református hitre térítését, ennek érdekében a *Biblia* román nyelvre fordítását, de ebben kényszert nem alkalmazott. Az erdélyi zsidókkal vagy más néven szombatosokkal azonban nem volt elnéző, mivel ezt szektának és nem vallásfelekezetnek tartotta. Az 1618. évi országgyűlésen a rendek betiltották a szombatoságot, bár azok élén a nagy tekintélyű, művelt kancellár, Péchy Simon állt.

A tehetséges uralkodó Bethlen élvezettel és nagy „szakértelemmel” gyakorolta a fejedelmi hatalmat. Bár uralkodása elején meghajolt a rendek szigorú feltételei előtt, később meglepő ravaszsággal és ügyes politikával fordította a maga javára az erőviszonyokat. A számára előírt kondíciókat leginkább az országgyűlésnek állt volna módjában betartatni. Bethlen azonban kis lépésekben, de következetesen tolta félre az országgyűlést, hogy végül szinte teljesen kiszorítsa a hatalomból. 1622-ben rávette a rendeket, hogy a korábbi gyakorlattól eltérően ezentúl csak évi egy alkalommal gyűljenek össze. Az erdélyi országgyűlés működési menete lehetőséget adott a fe-

jedelelemnek, hogy ő határozza meg a megtárgyalandó kérdések nagy részét. Bethlen fokról fokra mind jelentéktelenebb ügyeket vitt a rendek elé. Ráadásul maga a fejedelem szabta meg az országgyűlés összetételét és létszámát. Az általa kinevezett fő tisztségviselőkn, a fejedelmi tábla tagjain, valamint a székely, szász és magyar törvényhatóságok képviselőin kívül nagy számban vettek részt az országgyűléseken az úgynevezett „regalisták”, vagyis azok az előkelő nemesurak, akiket a fejedelem személyre szóló meghívólevéllel hívott a gyűlésbe. Ezek után érthető, hogy a fejedelem ellenzéke általában csekély mértékben tudta képviselni magát. Bethlen egyébként idővel a regalisták számát is jelentősen csökkentette.

A fejedelmi tanács úgyszintén Bethlen hatalmát szolgálta. Nem nagyon tehetett mást, hiszen a tanácsosi kinevezéseket is a fejedelem adományozta. A régi arisztokraták mellett sok újonnan felemelkedett előkelőt találunk környezetében, így Péchy Simon és Kovácsóczy István kancellárt, Rhédey Ferenc váradi főkapitányt, Petneházy István hajdúgenerálist vagy a két székely generálist, Kamuthy Farkast és Béli Kelemt. A fejedelem hozzájuk fordult, ha tanácsra volt szüksége, míg a régi családok tagjai háttérbe szorultak. A fejedelmi tanácsnak egyébként nem volt sem döntési, sem kormányzati joga. Kizárólag a fejedelem jóakarától és igényeitől függött, hogy meghallgatta-e a tanácsosait.

Úgyszintén a fejedelem irányította az ország egyetlen kormány szervét, a kancelláriát. Tisztségviselői ugyan a rendek közül kerültek ki, munkájuk során azonban kizárólag a fejedelemtől függték, neki tartoztak felelősséggel. A kancellária hatásköre a belügyek minden ágára kiterjedt: a közigazgatás kisebb-nagyobb kérdéseinek megoldására, a fejedelmi udvar ügyeinek intézésére, a kincstári uradalmak igazgatására, hadszervezeti és hadellátási ügyekre, ezzel kapcsolatosan a végvárok és a hírszerzés ügyeire, a postaszolgálat és a kereskedés felügyeletére, de ugyanígy a bírászkodás területére is. Mindezekben a kormányzati ágakban a kancellária elsődleges célja a fejedelmi utasítások és parancsok, a fejedelmi akarat végrehajtása volt. Különösen első kancellárja, Péchy Simon töltött be fontos szerepet a fejedelemség életében. Igaz, hogy amikor 1621-ben a Prága melletti csatára készülődve Péchy elárulta a fejedelmet, hazajövele után Bethlen börtönbe záratta, 1624-ben azonban

megbocsátott neki, és szabadon engedte. A kancellárián kívül az adóigazgatásban és a kincstári igazgatásban tevékenykedő tisztségviselők, valamint az ország generálisai és az udvari kapitányok is fejedelmi emberek voltak. A kincstár irányítását a fejedelem szigorúan felügyelte kincstartója, Kamuthy Balázs és az egyes jövedelmi ágak irányítására személyesen általa kinevezett tisztségviselők útján.

Az ország virágzásnak indul Bethlen Gábort senki sem tanította a gazdálkodás tudományára, uralkodása alatt mégis egész Erdély virágzott és gazdagodott. Bethlennek, ahogyan a jó gazdának, ösztönös tehetsége volt azoknak a módszereknek a megtalálásához, amelyekkel megtöltötte a fejedelmi tárházat, és szilárdan kezében tartotta a gazdaságirányítást. Fáradhatatlanul dolgozott, rendelkezett és utasított. Tudatosan, átgondoltan szervezte meg az ország gazdaságát oly módon, hogy abból minél nagyobb jövedelmet húzzon a fejedelmi kincstár. Haszna azonban nemcsak a kincstárnak volt, mert az egész ország gyarapodásnak indult, megélénkült a pénzforgalom, „árus emberek” jöttek-mentek szerte a fejedelemségben.

Az erdélyi fejedelmek hatalmának alapját óriási magánvagyonuk mellett – amivel Bethlen uralma kezdetén nem rendelkezett – a fejedelmi kincstár (*fiscus*) birtokai adták. Ebben természetesen beletartoztak a még 1557-ben szekularizált katolikus egyházi javak is. Mivel azonban a Bethlen előtti fejedelmek, de különösképpen Báthory Gábor sok kincstári birtokot adományozott el, először azokat kellett visszavenni. Már az 1615. évi országgyűlésen keresztülvitte a fejedelem, hogy vizsgálják felül az 1588 óta történt birtokadományozások jogszerűségét, és rendeljék el az érdemtelenül juttatott birtokok visszavételét. Ugyan hosszú lesz a lista, de érdemes végigtekinteni, hogy a fejedelem miféle javakat szerzett vissza és birtokolt Erdélyben mint fiskális birtokokat, köztük a legnagyobb váruradalmakat: Huszt, Kővár, Szamosújvár, Várad, Gyalu, Déva, Gyulafehérvár, Kolozsmonostor, Fogaras, Görgény, Karánsebes, Lugos. A kisebb várak, városok közül megszerezte Ecsedet, Solyomkőt, Vécset, Zalatnát, Jenőt, Tasnádot, Debrecent, Munkácsot, Tokajt.

Ezekhez a várakhoz a sok száz falu mellett bányák és harmincadhelyek tartoztak, a kincstári bevételek nagy része is ezekből származott.

Bethlen megszigorította a harmincadvám beszedésének módját, és maga felügyelte a fejedelemségben a pénzverést. Az aranybeváltás joga fejedelmi monopólium volt. Elrendelte, hogy minden kitermelt nemesfémeket Kolozsvárra kell szállítani, ahová Nagyszebenből áthelyezte a pénzverő kamarát. Ezzel kivette a szászok felügyelete alól a jól jövedelmező pénzverést, amit azok nem is vettek jó néven. Kolozsvár mellett még Gyulafehérváron is pénzverő kamarát állíttatott fel, amelyet szintén maga ellenőrzött.

Bethlen kincstára legnagyobb jövedelemre a kereskedelmi monopóliumokból tett szert. Így monopóliumot vetett ki a legjobban eladható erdélyi árucikkekre: a méz, viasz, élő szarvasmarha és ló, marhabőr, gabona, higany és egyéb bányakincsek árusítására. A kincstári, valamint a magánföldesúri birtokokról felvásárolt termékeket jó pénzért adatta el a szomszédos román vajdaságokban és az Oszmán Birodalomban. A Portán sikerült vámmentességet kieszközölnie az erdélyi árucikkeknek. A lengyel piacokat akkor tudta leginkább kihasználni, amikor a nikolsburgi békében megszerzett hét felső-magyarországi vármegye bortermését irányította hozzájuk. A dalmát városok és Velence is részesülhetett az erdélyi árucikkekből. Erdély fontos külkereskedelmi kincse volt a higany, korabeli elnevezéssel kéneső, amit különösen jól el lehetett adni a konstantinápolyi piacon. A belső piaci forgalmat árlimitációkkal szabályozta, ezzel megállította az országon belüli pénzromlást.

A fejedelem támogatta és szívesen fogadta az Erdélybe érkező „görög” kereskedőket, aki valójában nemcsak görögök voltak, hanem a Balkán sokféle nemzetéből kerültek ki: rácok, bosnyákok, albánok, általában oszmán alattvalók voltak. Bethlen szívesen befogadta az Erdélybe jövő, országát gazdagító vendégeket. Köztük a német földről hívására érkező bányászokat, pénzverő mestereket vagy a morvaországi anabaptistákat, másként habánokat, akik híresen szép kerámiatárgyaikkal színesítették az erdélyi vásárokat. 1623-ban a fejedelem arra utasította portai követét, Tholdalagi Mihályt, hogy ha Konstantinápolyból zsidó kereskedők akarnának Erdélybe jönni, adjon számukra biztonságukat szavatoló levelet. Egyben nyugtassa meg őket, hogy ha nekik is megfe-

lelnek az erdélyi körülmények, és itt akarnak maradni, a fejedelem maga fog gondoskodni jólétükről, és bízhatnak abban, hogy akár drága áruikat is lesz, aki megveszi. Egy másik alkalommal zsidó orvost hívott Erdélybe, akinek útiköltségét is fedezte, és kérte, hogy hozzon magával újabb „medicamentumokat”, azaz gyógyszereket a fejedelmi „patikaláda” számára. Akik pedig már bejöttek az országba, azokat nem kötelezte megkülönböztető öltözet viselésére, sőt megengedte nekik, hogy a keresztények ruházatába öltözhessenek, „nehogy sérelmekkel illettessenek vagy bármiféle illetlen megjelöléssel”. Természetesen itteni tevékenységüket tisztességgel megadózta.

Összességében a fejedelmi kincstár becsléseink szerint évente 600–720 ezer forint közötti bevétellel rendelkezett. Ebből mintegy tíz százalékot tett ki az erdélyi rendek által felajánlott állami egyenes adó. Ez azt mutatja, hogy a kincstárba befolyó jövedelem túlnyomó része nem a rendektől függött. A fejedelem tehát anyagi értelemben sem vált a rendek kiszolgáltatottjává. Az ország kormányzása mellett Bethlen valóságos gazdasági szakemberré képezte magát, tudatosan ügyelve a nagyobb hasznot hozó módszerek bevezetésére. Felismerte, hogy az ország akkor gazdagodik, ha a kereskedelem élénkül, tehát erre törekedve igyekezett növelni a kincstár hasznát.

A fejedelmi kincstárt a mezei hadsereg, az erdélyi udvari hadak és a kormányzati személyzet fenntartásának költségei terhelték meg leginkább. Bethlen közismert volt pompakedveléséről, uralkodása második felében rengeteg luxuscikket vásároltatott külföldi piacokon, elsősorban Konstantinápolyban, Velencében, de Pozsonyban és Nagyszombatban is. Fennmaradt vásárlási jegyzékei és elszámolásai tanúskodnak erről. Udvertartása különösen fényűzővé vált Brandenburgi Katalin megérkezése után. 1621-ben például a következő árucikkeket szereztek be a fejedelem számára ékszerekből: gyémántos násfákat, fülben való gyémántos rózsát, gyémántos bokrétát, gyémántos, rubintos függőcskét, 557 darab gyöngyszemet, gyémántos rakott gyűrűt, gyémántos aranyövecskét; továbbá finom textíliákat a legváltozatosabb színekben: selymeket, bársonyt, prémeket, flandriai kárpitokat, velencei aranyos bőrkárpitot; fűszerekből: borsot, sáfrányt, szegfűszeget, szerecsendió-virágot, gyömbért, fahéjat; különleges gyümölcsöket: cit-

romot, szárított citromot, narancsot, gránátalmát, mazsolaszölőt, mandulát; ételféleségekből: gesztenyét, nádmézet, nádmézes gyümölcsöt, festett édességeket, olívaolajat, csigát, osztrigát, különleges halfélleket, spanyol bort; végül az illatszerek legkülönfélébb fajtáit: pézsmát, bécsi szappant és egyéb finomságokat.

A hadakozó fejedelem „Ez nagyemlékeztű Bethlen Gábor igen martialis [hadakozást kedvelő] ember vala” – írta a fejedelemről híve, Kemény János, majd így folytatta: „...egyébíránt az hadviselést, abban való minden molestiákkal [nehézségekkel] örömet felvenni, és soha honnyában is lakni békességben nem kívánna, hanem hadakozásban töltene egész életét. Nagy gyönyörűsége volt hadainak mustrálásiban, rendelésiben, az jó vitézlő emberekben; sok szép lövészszámokat öntetett, erősségeket építtetett...”

Bethlen hadvezetési és politikai-diplomáciai manőverezőképesége akkor bontakozhatott ki a maga teljességében, amikor a fejedelem bekapcsolódott a harmincéves háborúba. Határozott céljai voltak a hadakozás kezdetén, azonban kiváló reálpolitikusként a változó körülmények, a hadiszerencse forgandósága közepette az adott helyzetnek megfelelően változtatni tudott elképzeléseiben. Képes volt a végsőig harcolni, de csak az ésszerűség határain belül. Olyan szövetségeket kötött a nyugati protestáns országokkal, amelyekre még két évtized múltával is számíthattak az erdélyi fejedelmek. Hadjáratai jelentősen emelték Erdély rangját és tekintélyét az európai országok között.

Bethlen hadseregének nagyságával kapcsolatban még mindig nincsenek minden kétséget kizáróan elfogadható számadataink. Korábbi becslések szerint Bethlen hadserege általában 20 ezer főből állt, ezt a létszámot azonban szükség esetén növelhette. Más adatok szerint csupán 10 ezer főt tudott fegyverben tartani évente néhány hónapon keresztül. Hadserege részben zsoldosokból, részben a hadba hívható erdélyi haderőből állott. 1621-ben a szászoktól hadkötelezettségük megváltása fejében pénzt kért 600 gyalogos fenntartására, és a szállításhoz 60 darab erős, vasalt szekeret. Az erdélyi szász ipar alaposan kivette a részét Bethlen háborúinak terheiből. Elsősorban harci eszközök előállítása,

köztük ágyúk öntése, kardok, lándzsák, fejszék készítése volt a feladatuk, de ruházat- és élelemszolgáltatással is tartoztak. A hadianyag szállítását a szász papságnak kellett megoldania, ők fizették az erre alkalmas szekerek előállítását. A szászok közül kikerülő katonaság elsősorban tüzerként szolgált Bethlen háborúiban.

Amikor a magyar rendek – nem kis részben Pázmány Péter érsek és Esterházy Miklós meghatározó szerepének köszönhetően – 1618. május 18-án megválasztották a Habsburg-dinasztiában is szigorú protestánsellenességéről nevezetes II. Ferdinándot királyuknak, a nagy részben még mindig protestáns magyar arisztokrácia az 1614. évi közös gyűlésen már jól bevált osztrák–cseh–morva rendi szövetség és egyúttal Erdély irányába kezdett fordulni. Erdélybe 1618 júliusában érkezett a hír a cseh rendek felkeléséről és Khlesl bíboros bukásáról.

A cseh felkelés egy héttel a királyválasztás után tört ki Prágában, és gyökeresen új politikai helyzetet teremtett. Vallási jelszavakba burkoltan kitört az első összeurópai háború, amely valójában egy bonyolult érdekellentétek okozta válsághelyzetet próbált megoldani, és Európa középső részén minden addigit fölülmuló népességpusztulással és anyagi veszteségekkel járt. A háború kirobbanását egyrészt a Német-római Birodalom belső krízishelyzete okozta. Fennállt annak a veszélye, hogy a hatalmas államkomplexum darabjaira esik szét egyes tartományok rendiségének előretörése, valamint a kis fejedelemségek között feszülő – főként vallási eredetű – érdekellentétek miatt. A császári hatalom végleges eljelentéktelenedésének veszélye is gerjesztette a feszültséget. A Habsburgok osztrák és spanyol ága között azonban teljes volt az elvi egyetértés a hatalom megtartása és a katolicizmus helyzetének megerősítése tekintetében. A német válsághoz adódtak hozzá az európai hegemoniára törekvő Habsburgok és a környező országok, Franciaország, Spanyolország, a németalföldi és a skandináv államok közötti érdekellentétek. A háborúba Lengyelország is belesodródott a Baltikumért folyó lengyel–svéd és lengyel–orosz ellentétek miatt.

Bethlen Gábor nem akart és nem is tudott semleges maradni ebben a konfliktushelyzetben. A Porta engedélyének megszerzése után felvette a kapcsolatot a nyugati országgal magyar arisztokráciájával, amelynek hangulata 1619-ben már érezhetően Habsburg-ellenessé vált. Thurzó

Szaniszló vezetésével egy főúri csoport kapcsolatba lépett a cseh–morva–osztrák–sziléziai rendekkel, akiknek vezére Mathias Thurn gróf volt. Bethlen Gábor végül magyarországi hívei, Thurzó Szaniszló és Imre, Rákóczi György, Széchy György és Illésházy Gáspár hívására indult ki Erdélyből 1619 augusztusában. Alvinczi Péter prédikátor által megfogalmazott, *Magyarország panasz*a című kiáltványában tette közzé, hogy a hazaszeretet, a protestantizmus védelme, a bécsi béke megőrzése miatt avatkozik a konfliktusba, ám szinte mindenki tisztában volt azzal, hogy valójában II. Ferdinánd és a Habsburg-ház hatalma ellen irányul a támadás. Bár a csehek időközben V. Pfalzi Frigyeset választották királyuknak, és Bethlen, akit korábban szintén a királyválasztással hitegettek, így most kissé csalódott volt, megkezdte előrenyomulását a Felvidéken. Szeptember 20-án bevonult Kassára, és az ott összegyűlt magyar rendek „előjárójuknak és fő gondviselőjüknek” választották. Innen két hadoszlopban nyomult nyugat felé, szinte ellenállás nélkül. A 20 ezer főnyi sereg északi hadoszlopát maga Bethlen vezette, a délit Széchy György és Rhédey Ferenc. Az Alsó-Magyarország felé vezető úton a várak, városok sorra kapituláltak. Közben Bethlen arra kérte Thurzó Imrét, hogy sürgesse a környékbeli vármegyék nemesinek felkelését és csatlakozását, hiszen lehetséges, hogy Morvaország felé kell fordulnia, és akkor elkel a segítség. Ekkoriban kapja a hírt, hogy a csehek a birodalombeli Protestáns Unió vezérét, Pfalzi Frigyeset választották királyuknak, és hogy II. Ferdinánd is római király lett. Nagyszombat bevétele után értesült arról is, hogy a morvaországi harctérről Buquoi és Dampierre császári tábornokok Bécs felé vonulnak vissza, hogy csapataikat egyesítsék. Ebből úgy gondolta, hogy Pozsony védelmére indultak, és Szentmiklósról 1619. október 14-én Thurzó Imrének írott levelében ismét sürgeti a vármegyei felkelést. Először panaszodik arról, hogy a lakosság nem segíti eléggé lovakkal, igavonó barmokkal, „mintha mi ellenségek volnánk, úgy néznek bennünket, kin bizony kesereg a szívem”. Túróc és Trencsén vármegyétől a fárasztó hegyek előtt 300 lovat kért, hiszen ha már Erdélyből idáig vontatta a „lövőszerszármait”, nem akarja itthagyni őket, annál is kevésbé, mert mindenképpen meg akar ütközni Dampierre tábornokkal. Úgy véli, „mert valameddig mezőn való harc által dolgounk el nem válik, heában való dolog várak

alatt való tekergésünk”. Pozsonyt végül október 14-én vette be a fejedelem, ahol Forgách Zsigmond nádor egyúttal átadta neki a magyar királyi koronát is.

Közben rossz hírek érkeztek Morvaországból. A Bethlennek ígért pénzsegélyt nem tudják megfizetni, sőt saját zsoldosaik ellátására sem képesek, így azok fosztogatásba kezdtek. Bethlen gyorsan elindítja Rhédey parancsnoksága alatt 10 ezer katonáját a cseh területek felé, Thurn tábornok kíséretével. A császáriak részéről Buquoi és Dampierre egyesített serege Bécs védelmére sorakozott föl. Bethlen nehéz helyzetbe került: a felvidéki vármegyéktől ígéretük ellenére nem kapott katonai segítséget, így erdélyi hadain kívül nem tudott mire támaszkodni. Még új kassai generálisa, Rákóczi György sem küldött segélyhadakat, mert a lengyel földre menekült Homonnai György támadásától tartva, a Bethlen után indított csapatokat is visszarendelte. A fejedelem ennek ellenére jelentős győzelmeket aratott a morva területeken, a mellé csatlakozott cseh–morva hadakról ezt írja: „...én bizony szebb és erősebb hadat sok esztendeje, hogy nem láttam, mindenestől velek együtt vagyunk harminckétezen; de itt és ez óráig egy vármegye énemmél nem jött...” Kéri Rákóczit, hogy a hatalma alá tartozó felső-magyarországi vármegyéktől kétportánként egy lovast és egy gyalogost állíttasson ki, majd így folytatja Rákóczinak írott levelét: „...töröktől hogy félni kelljen, azt meg sem kell kegyelmeteknek gondolni; moldovai vajda, hogy hadban készülne, azt se higgye kegyelmed, mert énnekem oda vigyázásom vagyon.”

Az erdélyi–cseh–morva szövetségesek Bécs ostromát tervezték, de amikor a felvonuláshoz szükséges pozsonyi Duna-híd elkészült, Bethlen hírt kapott, hogy északon Homonnai betört lengyel zsoldosaival, és november 21-én megverte Rákóczi György seregét. Bethlen ekkor még nem tudhatta, hogy a felső-magyarországi vármegyék nem tértek vissza II. Ferdinánd pártjára, és nem támogatják Homonnait, ezért az gyorsan ki is fog vonulni az országból, így hadserege egy részét Széchy György vezetésével sietve Kassa felé indította, ő pedig november 30-án kénytelen volt visszavonulni Pozsonyba. Hamarosan a cseh–morva csapatok is elvonultak Bécs alól, az ostrom elmaradt. A fejedelem Bécs alóli elvonulása hatalmas vihart kavart Európában, hiszen mindenki tudta,

hogy ha két hétig csak táboroznak a város körül, és kiéheztetik a bennrekedteket, már azzal is megszerezhetnék volna a császárvárost. Ráadásul Bethlen csehországi szövetségeseit is cserbenhagyta. A döntés okát máig sem tudjuk pontosan, a fejedelem a felső-magyarországi támadással indokolta visszavonulását.

Az mindenesetre tény, hogy Bethlen magyarországi politikai sikereinek legmagasabb fokára jutott ezen a télen. Attól ugyan lehetett tartani, hogy megtámadják a császáriak Pozsonyban, ahol már ülésezett a magyar országgyűlés, Győr, Moson és Veszprém vármegye kivételével, de ez nem akadályozta a rendeket abban, hogy 1620. január 8-án Bethlent Magyarország fejedelmévé válasszák. Már ekkor felajánlották neki a királyságot, amit ő nem fogadott el. Döntése mögött komoly megfontolások lehettek: Olyan feltételekkel kívánták őt a magyar királyi trónra ültetni a rendek, ami egy utópisztikus, elképzelt monarchia képét vetítette előre. A királynak ugyanis a törvények változtatás nélküli szentesítésén kívül semmi joga nem lett volna, nem hívhatott össze országgyűlést sem, a kül- és belügyeket különböző rendi testületek vagy tisztségviselők irányították volna. Ilyen hitlevelet Bethlen nem írhatott alá.

Bethlen hamarosan örök szövetségre lépett az osztrák-cseh-morva-sziléziai-lausitzi rendekkel, majd szeptemberig tartó fegyverszüneti megegyezést kötve II. Ferdinánddal, visszavonult Kassára. Az ország nyugati felében az Érsekújvár székhellyel alsó-magyarországi főkapitánnyá kinevezett Thurzó Szaniszlót hagyta.

Időközben a Portával is összekülönbözött a fejedelem, ugyanis az oszmánok Vác átadását követelték, amit Bethlen semmiképpen nem akart teljesíteni. Thurzó Szaniszlót ezért arra utasította, hogy a törököknek mint „természet szerint való ellenségnek” minden erejével álljon ellent. Amikor azonban kiderült, hogy a csehek nyugati támogatásban nem reménykedhetnek a Habsburgok ellenében, Bethlen mégis az oszmán segítségben kezdett gondolkodni. Erre a Porta csak akkor volt hajlandó, ha Magyarország nyíltan elszakad a Habsburgoktól. Az 1620. június 20-i országgyűlést Bethlen és II. Ferdinánd együtt hirdette meg Besztercebányára. Itt botrányos eseményekre került sor, amelyek egyben rávilágítanak a Bethlen és magyarországi támogatói közötti elhide-

gülés egyik összetevőjére is. Ez a problematikus kérdés pedig Magyarország, annak leendő királya és az Oszmán Birodalom közötti viszony rendezetlensége, illetve alakulása volt.

Az országgyűlésen a meghívottak között jelen voltak, sőt szót is kaptak II. Oszmán követei. Felolvasták a szultán levelét, amelyben arra utasította az összegyűlt magyar rendeket, hogy „ha pedig magatoknak királyt akartok választani, válasszatok olyat, ki tinéktek igazsággal és az mi fényes Portánkhoz jóakarattal legyen, és mi azzal a szent békeséget megtartjuk, s Magyarországot az ő királyságával együtt erős becsületben tartjuk”. Ez a megnyilatkozás kétséget kizáróan jelezte a részvevőknek, hogy Bethlen királyságával együtt az oszmán fennhatóság valamilyen formája is várható, sőt elkerülhetetlen lesz. Mindehhez járult még Péchy Simon kancellár meggyőzőnek szánt beszéde arról, hogy milyen megbízható és jó „kezekbe” kerül Magyarország a szultán védőszárnyai alatt. Ezután nem csoda, hogy a Habsburg király küldöttei azonnal távoztak, az országgyűlés azonban augusztus 25-én így is királlyá választotta Bethlent, aki trónus formájú székén ülve fogadta az őt „Éljen Gábor király!” felkiáltásokkal üdvözlő hódolókat. Ekkor már aláírta a néhány hónappal ezelőtt még visszautasított feltételeket. Bethlen a várakozással ellentétben a háború folytatását nyilatkoztatta ki, és személyes szövetséget kötött a királyi országrész leghatalmasabb uraival: Thurzó Imrével, Széchy Györggyel, Illésházy Gáspárral és Rákóczi Györggyel.

A fejedelem ezzel sikerei csúcspontjára jutott, elérte célját, a független, uralma alatt egyesülő Magyarországot. Hatalma azonban nem teljesedhetett ki, mert az Erdély és Magyarország viszonyát mintegy keretben összetartó Európa politikai szövevényéből és az ezt erőteljes nyomás alatt tartó oszmán hatalmi törekvésekből nem adódhatott meg annak a lehetősége, hogy Bethlen tényleges magyar királyként uralja az egész országot. Bethlen soha nem koronáztatta meg magát, s hogy miért, azt sokáig nem értették meg hívei a saját korában és a későbbi évszázadokban sem. Ő így írt erről: „Ha én magamat megkoronáztattam volna, soha énnálam bolondabb, de nyomorultabb fejedelem nem lőtt volna, mert [a Porta] mindjárt az országnak végházait éntőlem megadatni kívánta volna, melyet ha nem cselekedném, azontúl avval fenye-

getne, hogy ellenem támad a német mellé." Ezek a sorok tökéletesen illeszkednek meggondolt és a magyarság érdekeit szem előtt tartó politikai elképzeléseinek és lépéseinek sorába. Csábította ugyan az áhított cél, de időközben belátta, milyen következményekkel járna az országra, ha tényleges, teljes jogú magyar király lenne. Egy olyan újabb összecsapást provokálna az oszmánok és Magyarország között, amibe minden bizonnyal a Habsburgok is beavatkoznának, és ennek az ország látná kárát. Sőt Borsos Tamás követe révén már azt is tudhatta, hogy a Porta követének felszólalása és a szultán levele áltatás volt, mert sohasem engednék, hogy ő egyszerre bírja Erdélyt és Magyarországot.

A Porta szigorúan tartotta magát a korábbi megegyezéshez: a fegyveres segítséget Vác átadásához kötötte. Bethlen ekkor kénytelen volt diplomáciai manőverekbe bonyolódni, Sir Thomas Roe angol és Cornelius Haga holland követ segítségét kérte a portai tárgyalásokban.

Eközben a nyugati hadszíntéren súlyos események történtek. Tilly tábornok Miksa bajor herceg segítségével leverte az alsó- és felső-ausztriai rendek támadását, és behatolt Csehországba. Bethlen ekkor mindössze 8 ezer emberével kelt át a Dunántúlra, mert 5 ezer lovasát már a csehek segítségére küldte. A Bécset őrző Dampierre tábornok szeptember 30-án Lakompaknál legyőzte az erdélyi seregnek Horváth István generális – az elhunyt Rhédey utóda – által vezetett szárnyát, majd Pozsony megszerzésével próbálkozott, amit azonban Horváth sikeresen visszavert. Maga a tábornok is itt vesztette életét. Bethlen hiába várta a beígért oszmán segítséget, mert a budai pasa Vác ellen vonult, és november 4-én bevette a várost. Hamarosan megérkezett a csehek fehérhegyi vereségének (1620. november 8.) híre, aminek következtében szinte pánik tört ki Magyarországon. A magyar urak megrettenve látták, mi lett a lázadó csehek jutalma: vagyonelkobzások, kivégzések, a protestánsok kivándorlásra kényszerítése, a protestáns vallás betiltása. Gyakorlatilag az egész cseh arisztokráciát lecserélték, vagyonukat elkobozták, és helyükbe császárhű német urakat helyeztek. A Nagyszombatba 1621. január elejére összehívott országgyűlésen már érezhetően megcsappant a Bethlent támogató magyar urak száma. Minden számottevő politikai erő a békekötést sürgette, erre próbálták rávenni a fejedelmet is.

Miközben a Német-római Császárságban feloszlott a Protestáns Unió, a csehek és királyuk elmenekült országukból, a teljes császári haderő Bethlen ellen fordult, aki azonban még mindig eltökélten tartotta magát. Nagyszombatban rendezte be főhadiszállását, fogadta a hozzá érkező menekülteket, új tervekkel dolgozott ki. Ebben a fogyatkozott állapotban Bethlen maga is meglepődött, amikor II. Ferdinánd hajlandónak mutatkozott a békétárgyalások megkezdésére. Már 1621 februárjában megindultak a tárgyalások, de a morvaországi Nikolsburgban csak az esztendő utolsó napján készült el a megegyezés szövege. Az időt Bethlen is húzta, miközben portai követeinek, Rimay Jánosnak, majd Tholdalagi Mihálynak azt az utasítást adta, hogy próbálják az oszmánokat rávenni a fegyveres beavatkozásra. Az oszmán segítség késett, de nem úgy a császári támadás. Buquoi generális betört a Felvidékre, Bethlen feladta Pozsonyt, és Kassára vonult vissza, magával vitte a koronát. A generális 20 ezres serege Érsekújvárt kezdte ostromolni, amelyet Thurzó Szaniszló védett alig 3 ezer emberrel. Minden jel arra mutatott, hogy súlyos vereség várható. A fejedelmet leghívebb magyarországi emberei is elhagyták, még Thurzó Imre is ingadozni látszott, csupán Illésházy Gáspár és Batthyány Ferenc tartott ki mellette. Thurzó Szaniszló elpártolását az érsekújvári várban maradt erdélyi őrség akadályozta meg. Bethlen erejét és anyagi eszközeit nem kímélve új sereget toborzott Kassa vidékén, és amint tudott, Érsekújvár alá indult. Hat hétig tartó ostrom után a segélyhadak megérkeztével Horváth István kapitány végül 1621. július 10-én szétverte Buquoi seregét, maga a tábornok is itt esett el. A fejedelem megkísérelte főseregével visszavenni Pozsonyt, majd ennek sikertelensége után Morvaország felé fordult, az ottani felkelés újabb kirobantásában bízva. A harcok nem vezettek eredményre, és amikor a németországi hadszíntereken kiújultak a protestánsokkal való összecsapások, a bécsi vezetésnek békét kellett kötnie a magyarokkal.

Az 1622. január 6-án a morvaországi Nikolsburgban aláírt békeszerződésben Bethlen lemondott a magyar koronáról, ehelyett német birodalmi hercegi címet kapott, a szokásos Oppeln és Ratibor hercegségekkel, lemondott továbbá alsó-magyarországi hódításairól is. Megtarthatta azonban élete időtartamára hét felső-magyarországi vármegyét

(Abaúj, Bereg, Borsod, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Zemplén) és Munkács, Tokaj, Ecsed uradalmait mint magánbirtokait. A békekötés után kiadott királyi diplomák amnesztiát adtak a Bethlen mellett harcolóknak, továbbra is érvényesítették a bécsi béke pontjait. II. Ferdinánd ebben a békében hallgatólagosan ugyan, de elismerte Erdély állami szuverenitását.

Nem sokkal a békekötés után meghalt Forgách Zsigmond nádor, és az új nádor, a protestáns Thurzó Szaniszló csak úgy nyerhette el a királyi hozzájárulást, ha végképp megtagadja a fejedelmet. A magyar arisztokrácia vezető poltikusai, Esterházy Miklós országbíró, alsó-magyarországi főkapitány és Pázmány Péter esztergomi érsek leveleikben, politikai-publicisztikai írásaikban éles hangú támadásokat intéztek a fejedelem ellen. Bethlen gyakorlatilag elveszítette minden magyarországi támogatottságát, és amikor 1623 őszén ismét elindult a Felvidékre, már csak nyugati protestáns szövetségeseiben bízhatott. Hadserege ekkor 13 ezer főnyi volt, többségében székelyekből és hajdúkból állt. Nagyszombatig ellenállás nélkül jutott el, ott csatlakozott hozzá 10 ezer főnyi török segélycsapat. Közben Tilly generális már győzelmet aratott Pfalzi Frigyes seregein, így kiderült, hogy Bethlen hiába vonult ide. Ekkor azonban már nem fordult vissza, továbbment a morvaországi Hodoninig, ahol körülzárt a várat, de összecsapásra nem került sor. Mindkét fél egyre türelmetlenebbül várta az akció végét a pénzhiány, élelemhiány, az egyre hidegebbre forduló időjárás miatt is. Az egykori híve, Thurzó Szaniszló által közvetített béketárgyalások nyomán 1624 májusában született meg a második bécsi béke. Ebben a fejedelem lemondott Oppeln és Ratibor hercegségről, egyebekben érvényben maradtak a nikolsburgi pontok. Bethlen nem tudott könnyen kiszállni a már megkezdett európai játszmból, hiszen protestáns szövetségesei számára az eddigiekből kiderült, hogy szükség esetén milyen jól használható a Habsburgok ellenében a keleti hadműveleti területeken.

A harmincéves háború történetében azonban fordulat következett be. A Habsburgok Wallenstein császári hadvezér irányításával sikereket értek el az észak-németországi területeken, és ez azzal fenyegetett, hogy európai hatalmukat növelve érdekeltségeket szereznek a Baltikum térségében, sőt Franciaország bekerítésével a németalföldi és angol flot-

ta uralta tengeri kereskedelem területén is. Richelieu bíboros azonban nem maradt tétlen, francia–angol–holland szövetséget szervezett, amelyhez György Vilmos brandenburgi választó is csatlakozott. Nem véletlen, hogy 1625-ben éppen az ő hugát, Katalint vette feleségül Bethlen. Miközben a nyugati szövetségesei Dániával kiegészülve sem tudtak jelentős fölénybe kerülni Wallenstein és Tilly ellenében, ismét fölvetették a kapcsolatot Erdéllyel portai követségük útján. Bethlen hajlandó volt a segítségre, de nem csupán abban a szerepben, hogy magára vonja Wallenstein figyelmét egy újabb támadással, és ezáltal mentesítse a birodalmi hadszínteret. Ennél nagyobb tervei voltak, és ezeket közölte is Sir Thomas Roe angol és Cornelius Haga holland portai követel. Egy olyan nagyszabású szövetségrendszer képzelte el, amely körbevéve a Habsburgokat, minden oldalról indítandó, egységes támadással törli meg a Habsburg-ház hatalmát, és teljesen átrendezi Európa térképét. Ebben a szövetségben Erdély komoly erőket vonultatott volna föl, de Bethlen kérte a szövetségeseiktől Mansfeld tábornok seregét és 40 ezer forint támogatást. Egyéves alkudozás és újabb vereségek után, 1626 nyarán kötötték meg végül Westminsterben a szövetséget a protestáns hatalmak, amelybe Erdély is bekerült. Bethlen hadat gyűjtött, hogy Sziléziában egyesüljön az észak felől érkező Mansfeld tábornokkal, akinek seregét Wallenstein üldözte, így nem tudott megállni és Sziléziában letáborozva bevárni Bethlent, hanem továbbvonult Magyarországra felé. A fejedelmet támogató oszmán sereg Murteza budai pasa vezetésével csak nagy sokára csatlakozott a Drégelypalánknál megálló erdélyi hadakhoz. Velük szemben a Wallenstein vezette mintegy 30 ezres császári haderő, köztük az Esterházy Miklós által toborzott magyar katonaság. Bethlen azonban nem vállalta a nyílt ütközetet, mert Mansfeld gyalogsága még nem érkezett meg, és szeptember 30-án az éj leple alatt visszavonult Szécsénybe. Wallenstein másnap ugyanígy cselekedett, Érsekújvárba vonult vissza, a csata tehát elmaradt. A császáriak fegyverszüneti ajánlatát Pázmány érsek közvetítette. 1626. december 26-án kötötték meg ennek nyomán a pozsonyi békét, amely megismételte a nikolsburgi békében foglaltakat. Ez az utolsó hadjárat az összeurópai háború állásában jelentős eredményt hozott azzal, hogy elvonta Wallenstein erejét a nyugati hadszíntérről. A pozsonyi békével azonban

lényegében véve elveszett az esély arra, hogy Magyarország a harmincéves háború lehetőségeit kihasználva egyesüljön. Világosan kiderült ugyanis, hogy a magyar rendiség alkotmányos jogai megvédelmezése érdekében szembeszáll a Habsburg-abszolutizmussal és egy esetleges nemzeti király hasonlóan keménykezű uralkodásával is. Bethlen azonban megmutatta, hogy Erdélyből kiindulva, hátában az Oszmán Birodalom fenyegetésével is meg tudta valósítani saját elképzeléseit, természetesen csak addig a határig, amíg és amennyiben az rajta múlt.

Bethlennek ez volt az utolsó hadjárata a harmincéves háborúban, de Habsburg-ellenes diplomáciai manőverei tovább folytak a Portán, egyetértésben Franciaországgal és a protestáns államok ottani követségeivel. Hamarosan azonban egészsége meggyengült, és egyre inkább lefoglalták az Erdély belügyeivel kapcsolatos kérdések.

Erdély és a Porta

Bethlen Gábort, ahogyan már említettük, kortársai közül sokan nevezték gúnyosan „mohamedán Gábornak”. Ezzel arra utaltak, hogy bizony a Porta támogatásának köszönhette hatalmát, és cserébe mindvégig a szultán kiszolgálója volt. Erdély és a Porta viszonyát döntően meghatározta, hogy az oszmán politikai vezetés mindvégig sajátjának, vazallusának tekintette az erdélyi államot, még akkor is, ha sűrűn hangoztatták Erdély „különleges státusát”. 1620 januárjában, midőn hírül vették Bethlen esetleges magyar királlyá választását, a következőképpen nyilatkoztak: „Bethlen Gábor, ha Isten adja, legyen magyarországi koronás király bátor, de Erdélyt mi Magyarországhoz soha nem engedjük, hogy bírja, mert Erdély szultán Szulimán találmanya és sajátja az hatalmas császárnak.” Ehhez az „alapelvhez” a fejedelemség fennállása alatt mindvégig tartották is magukat az Oszmán Birodalom irányítói.

A magyarországi politikusok közül is sokan látták, hogy Erdély egyelőre nem tud szabadulni az oszmán befolyás és fennhatóság alól, ezért elfogadták és értékelték Bethlen fejedelemségét. Legjobban a Bethlennel egyébként sok vonatkozásban vitában álló Pázmány Péter fogalmazta meg a királyságbeliek álláspontját. Kemény János így emlékezett vissza Pázmány szavaira: „Átkozott ember volna, ki titeket arra kísértetne,

hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok, míg Isten az kereszténységen másként nem könyörül; mert ti azoknak torkokban laktok: oda annakokáért adjátok meg, az mivel tartoztok; ide tartsatok csak jó correspondentiát, mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok, tudniillik római császárral, adománytok nem kell; az törököt töltsétek adományokkal; mert noha... nekünk elégséges hitelünk, tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császáruk előtt, de csak addig durál [tart] az az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik florealni, azontúl mindjárt contemptusban [megvetésbe] jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, barát vagy akárki légyen.”

Sok nevezetes követ segítette a fejedelem ügyes-bajos dolgainak rendezését a Portán. Első követe Gerendy Márton volt, majd Balassi Ferenc, Hídvégi Mikó Ferenc és Tholdalagi Mihály szolgálta a fejedelmet a szultáni udvarban. Utóbbi kettő írásban is megörökítette portai tevékenysége történetét.

Hogy Bethlen mennyire volt az oszmánok „szolgája”, vagyis milyen kapcsolatban állt a Portával, arra nézve érdemes kissé hosszabban idéznünk Keserői Dajka Jánosnak, a fejedelem udvari papjának elbeszéléséből, mert Bethlen ez irányú politikájának lényegét fogalmazza meg:

„Hogy pedig mi a törökkel a békét keressük, azt nagy és elkerülhetetlen szükség kényszeríti ránk, mióta II. Lajos Mohácsnál a Szulimánnal vívott csatában a legjobbakkal elesett, s Szapolyai János akkori erdélyi vajdát emelték a királyi méltóságba... de Ferdinánd császár néhány átszökött pártoskodó főúr ösztönzésére háborúval támadt rá, s mikor vereséget szenvedett, végső szükségben kénytelen volt török segítségért könyörögni, s életét háborúk tüzeiben élve le, fia és utódai az alá az iga alá kerültek, ami most ránk vár.

Megkísérelte ugyan néhányszor a mi nemzetünk s főleg Erdély ezt az igtát a nyakáról lerázni, bízva a keresztény világban, leginkább pedig a német birodalomban, de hogy milyen szerencsétlenül, azt ma is nagy sóhajtással érezzük. A német császártól nagyon messze vagyunk, valóban az oroszán torkában, s az oroszán könnyen darabokra téphet és szétmarcangolhat minket, míg ő szent császári felsége tanácskozik felettünk; ha a töröktől oly távol fekvő országok, vidékek, királyok és fejedelmek nagy pénzen igyekeznek megszerezni a töröktől a békét, mi

csodáltnivaló van abban, ha mi oly sok háborútól összetörve és teljesen elgyengítve ugyanezt tenni kényszerülünk? Mégis nem vagyunk törökök, akiknek azt kívánjuk, hogy bárcsak mindjárt pusztulnának és tűnének el, akármit is hazudoznak rólunk az emberek, a kegyes és méltóságos uralkodási mód tanúsítja, hogy a mi dicsőséges fejedelmünk igazi keresztyén."

A művészetek és a tudomány barátja

A fejedelem nagyon sokat és élvezettel olvasott. Bár nem végzett komolyabb tanulmányokat, tudta, hogy iskolákra, a tudomány művelésére minden országnak nagy szüksége van. Erdélyben soha azelőtt nem volt felső szintű oktatási intézmény, míg Bethlen meg nem teremtette a gyulafehérvári akadémiát 1622-ben. Könyvtárat és nyomdát is felállított mellé a nyugat-európai iskolavárosok mintájára. Az iskolaalapítást azzal indokolta, hogy a tudós emberek „igen elfogyatkoznak közülünk, ki miatt, ha gondviselés reá nem lépzen, rövid üdön országunk és maradékink is veszedelmesebb állapotra juthatnak, nem lévén támaszok, kik az gondviselésben mindnyájunknak succedáljanak [helyébe lépjenek].” Az akadémia székhelyét hamarosan áttették Kolozsvárra. Bethlen igyekezett rangos tudósokat meghívni Erdélybe. Így került ide a híres német költő, Martin Opitz, igaz, csupán egy esztendő tartózkodott Kolozsváron. 1629-ben a fejedelem udvari történetíróját, Bojti Veres Gáspárt küldte nyugatra, hogy elsősorban német egyetemekről hívjon professzorokat. Még abban az évben meg is érkezett Johann Heinrich Alsted Herbornból, Johann Heinrich Bisterfeld és Ludwig Philip Piscator Heidelbergből. Mellettük tevékenykedtek a külföldi egyetemekről hazatért diákok, Csulay György, Geleji Katona István, Keresztúri Bíró Pál és mások. Életének utolsó évében Bethlen jelentős adományt tett az akadémia javára, többek között Nagynyeden, ahol az iskola 1662-től folytatja majd tovább életét.

A fejedelem az akadémia mellett a kisebb iskolákra is gondot fordított. Kifejezetten támogatta az erdélyi diákok peregrinációját, azaz külföldi egyetemjárását, sokakat ő finanszírozott. Szalárdi János króniká-

jában így ír erről: „...minden tehetsége szerint nagy szorgalmatossággal igyekezett az hazában... scholákat építtetni, azokban a deák széptudományokat taníttatni, az belgiumi, angliai académiákban tudós ifjakat nagy költséggel szakadatlanul feljártatni és taníttatni, a hazát református tudós keresztyén tanítókkal, tudós professzorokkal ékesíteni fő gondja volt.” Támogatásával készítette el Káldy György 1626-ban az első teljes katolikus bibliafordítást, adták ki Szenczi Molnár Albert latin-magyar szótárát, de segítette korának legnevesebb tudósait is, köztük a már említetteken kívül Bocatius Jánost, Alvinczi Pétert, Milotai Nyilas Istvánt, Rimay Jánost, Háportoni Forró Pált. Mindez egy átgondolt, tudatos politika része volt, mert Bethlen már 1614-ben így fogalmazott: „Manapság ritkán és kevés számmal találunk olyan fejedelmeket, akik a nemes és hasznos tudományok tanulmányozása és azoknak hirdetői iránt némi szeretettel viseltetnének, mert a legtöbben – amint látjuk – a tudósokat lenézik, megvetik és olykor gyűlölni szokták... pedig a régiek másképpen cselekedtek... tőlük kértek tanácsot, a legfontosabb ügyekben reájok hallgattak, megbecsülték és tisztelték őket... Ha tehát a hatalmas uralkodók saját életüknek és erkölcsi magatartásuknak tudós irányítóit akkora becsben tartották, mennyivel inkább illik, hogy mi... a régiek példája szerint róluk ne feledkezzünk meg s őket ne mellőzzük.”

A jövőbe tekintő fejedelem

Bethlen 1625-ben nyerte el György Vilmos brandenburgi választó hűgának kezét. Házassága egyértelműen politikai célokat szolgált, a protestáns országokkal való szövetségét erősítette. Katalin díszes kísérettel, 255 emberrel és 39 kocsival indult útnak Berlinből. Az esküvőt Kassán 1626. március 2-án tartották, ahol a császár és a szultán mellett képviseltette magát a svéd, a dán, a spanyol és a lengyel király, valamint a bajor herceg és a szomszédos román vajdák. Az egy hétig tartó ünnepségek alatt Bethlen politikai tárgyalásokat is folytatott a brandenburgi kíséret tagjaival, majd Erdélybe is meginvitálta őket. Az erdélyi rendek még ez év nyarán a fejedelem utódává választották Brandenburgi Katalint. Mellé ugyan a fejedelem kormányzóul öccsét, Istvánt rendelte, de

még így sem tudta megakadályozni, hogy halála után a rendek Katalin ellen forduljanak.

A hadakozásairól híres fejedelem életének utolsó három esztendejét békességben élte le. Ismét az építésre koncentrált erejét. Többek között az uralkodása elején megkezdett gyulafehérvári építkezéseket kívánta folytatni, 1627-ben erre hívta föl a rendeket. A közeli hegyekből vízvezetékét építtetett a városba. Mindezekhez itáliai építő- és fundálómestereket hívatott, de a fejedelmi építkezések sok székelyföldi és szász mesterembernek is munkát adtak Erdély-szerte. Fogarason, Váradon és Vajdahunyadon is építtetett, de Radnót, Alvinc és Balázsfalva kastélyait is megszépítette. Bástyákat, tornyokat, védműveket emeltetett, ahol csak tehetett. Példáját követték az erdélyi főurak, akik saját kúriáik, kastélyaik építésében jeleskedtek. Tehették is, hiszen Bethlen ugyan háborúzott, de saját országa területét megkímélte a hadakozástól, így a békés fejlődés, a gazdasági virágzás nyomán fellendülhetett az építési kedv. A fejedelem uralkodása alatt végig különös gondot fordított az ország védelme szempontjából rendkívül fontos Várad folyamatos megerősítésére. Az olasz mesterek mellett jelentős számú jobbágyot is kirendelt a vár körüli munkákra.

1629 elején Bethlen már betegeskedett, fulladásai, rohamai voltak, és vesebajjal küszködött. Hamarosan belátta, hogy gyógyulására nincs remény. Kemény János visszaemlékezései szerint már halála előtt fél évvel azon igyekezett, hogy az országot, egyházát, feleségét, atyjafiait, jámbor szolgáit minél jobb állapotban hagyja hátra, és végrendeletében gondoskodjék róluk. Utódául feleségét, Katalint jelöltette ki, és a portai jóváhagyást is megszerezte számára. Utolsó erejével megpróbálta elérni, hogy az 1622-ben megszerzett hét magyarországi vármegyét halála után ne kelljen visszabocsátani a magyar király fennhatósága alá. Ez ügyben Rákóczi György segítségét kérte.

Bethlen Gábor 1629. november 15-én Gyulafehérváron hunyt el. A nagy fejedelem emlékét a gyönyörű magyar nyelven író Kemény János így örököltette meg:

„Talán tyukmony sültni idő alatt meghala ez nagy fejedelem, kihez hasonló magyar Mátyás királytól fogva és István királyon [Báthory István] kívül nem hallatott, nem is reménlhetni; úgymint ki eszes, vitéz,

igen magaviselő, kegyelmes, liberális, oeconomus, munkában fáradhatatlan, haszontalan dolgokban idejét nem töltő, külsőképpen tekintetiben oroszlán, conversációban [beszélgetésben] nyájas, józan életű, könyörgésében és az isteni szolgálatban nem külsőképpen tettető, de buzgó, szegényeken és könyörgőkön könyörülő, egyházi rendeket tiszteltben tartó, tápláló, ekklesiákat építő, segítő, fundáló, tudós emberek conversációjokban, disputációk [viták] hallgatásiban gyönyörködő, minden rendeket promoteáló [támogató], az haza fiaiknak atyjok, az vitézlő rendeknek mind jó tanítójok s mind tükörök, de édesatyjok is; megharagudni tudó, de azt megmértéklő; haragot nem tartó; nem kegyetlen és vért szomjúhozó, hamar megengesztelődő; kinn az közönséges helyen magát nagy authoritással [tekintéllyel], benn pedig házában belső szolgálói közt nyájas szelídséggel magát viselő; fő lovakban, friss öltözetekben, musikákban, építésekben, fejedelmi vendégségekben a néha táncokban is, de nem részegséggel, mértékletesen gyönyörködő: az borított feje fájása is nem szenvedhette. Katonaszerszámokban gyönyörködő ember vala, és egyéb sok szép virtusokkal felékesített ember vala; noha mindazáltal emberi gyarlóságtól ő is üres nem lehetett, ez világra elterjedett emlékezetű ember vala; mindkét hatalmas császárokat in aequilibrio [egyensúlyban] tartja vala magához és hazájához, egyebek rettegik vala; az magyar nemzetet elhíresítette vala. Ó, vajha reménlhető volna valaha más! Ó, vajha, avagy ne született, avagy örökké élt volna!”